

Lühifene geograafia

ehf

Maade teadus

kiila koolidele

Rokku seadnud

J. J. Lorenzsonn.

H. LEOKE'SE  
ARHIIV-RAAMATUKOGUST

Talweres, 1883.

Trükkitud G. Kuhs'i kirjade ja kuluga.

Arhiivfond

# Vühifene geograafia

ehf

# Maade teadus

küla koolidele.

~~~~~  
Kokku seadnud

J. J. Lorenzsonn.

H. LEOKE'S  
ARHIIV-RAAMATUKOGUST

Rakveres, 1883.

Trükkitud G. Ruhs'i kirjade ja kuluga.

31(07)

Zensuri poolest lubatud. Tallinnas, 1. Augustil 1883.

ENSV  
Riiklik Ayalik  
Raamatukogu

S 18370 ✓

## Zähendusüks.

Esti keeles on juba mitmedgi geograafia raamatud välja antud, mis küla koolis enam ehk vähem pruugitavad on. Minu mõtted aga ei ole siiski nende raamatutega kokku leppinud.

Sagedaste olen ma näinud ja kuulnud, kuidas lapsed endid mõera maade nimedega üle väga wae-wawad ja mõndagi pähe topiwad. Suhtub ja aga ühe niisuguse wäetima käest küsima: Noh, laps! sa oled juba Austraalia, Afrika ja Ameerika läbi õppinud, mis sa siis ka meie oma isamaast tead jutustada? Nimeta ometi, mitu maakonda on Eestimaal?

Seal saad sa aga peagi lapse käest wastuse: „Ma pole isamaad suuremad õppinudki!“ — Armas laps! Isamaa teadus olgu see kõige esimene, geograafiat õppides. Kui kodunt wärwast välja astume, siis näeme peagi, et isamaa teadust tarwis lähed; liiategi weel, kui mõned kümned werstad juba kodust eemal oleme.

Ka sagedaste juhtume meie, kas ajalehest ehk rahwa suust midagi kuulma, mis siin linnas ehk

seal kihelkonnas on sündinud; kui meie mitte neid kohte ei tunne, mis oleks siis sest õppimisest kõik kasu, — ja ometegi armastab iga inimene oma isamaast kõige rohkem teadust saada.

Seal olen ma siis ühe geograafia raamatukese kofku seadnud, kus ma kõige esmalt isamaa teadusega algan ja siis sealt kaugemale edasi.

Kui ma aga seega wõereti olen mõelnud, siis palun oma eksitust igaühe käest andeks.

Wäga tuttav sõna aga ütleb: „Kui wiga näed laita, siis tule ja aita!“

Wiimaks on minu kohus weel meele tuletada: Lapsed! õppige hoolega ja teadke:

„Mul kõige kallim ilma peal,  
On minu isamaa!“

**Wäljaandja.**

# Esimene raamat.

## Üleüldine maade teadus.

### § 1. Ilmakaared.

Meil on neli pea-ilmakaart; need on:

- a) **S**ommiku ehk **S**da, kust päikene tõuseb.
- b) **S**htu ehk **L**ääs, kuhu päikene looja läheb.
- d) **L**õuna, kus päikene kõige palavamalt paistab.
- e) **P**õhi, kust päikest meile sugugi enam ei paista.

---

### § 2. Gloobus, maatelg, maavöö ehk ekvaator, pikkuse ja laiusse sihid.

1. Meie maakera on kuuli sarnane; tema kuju järele tehtud kuuli kutsutakse gloobuseks:

2. Maateljeks nimetatakse seda joont ehk sihti, mida meie põhjanabast senni kui lõunanabani läbi maakera võime mõelda ja mille ümber maakera ennast keerab; üht otsa sellest nimetatakse põhjanabaks ja teist lõunenabaks. Maatelje pikkus on 1713 penikoormat.

3. Maavöö (ekvaator) on ringjoon, mis mõlematest nabadest ühe kaugusel keskelt maakera hommikust õhtu poole käib. Nõnda jäutab ekvaator

maakera kahte suurte jääku, se on: põhja ja lõuna maapoolikuks: Tema mõet ümber maakera on 5400 penikoormat.

4. Laiuse sihid ehk jooned on need, mis ekwaatoriga sihis (paralleelis) jooksewad ja poolide (nabade) poole jõudes, ikka weiksemaks jääwad. Iga kahe sihi wahet kutsutakse laiuse kraadiks.

Laiuse sihtide hulgast on iseäranis pöörijooned tähele panna. Põhjas: Vähi pöörijoon,  $23\frac{1}{2}$  kraadi ekwaatorist põhja pool. Lõunes: Kaljukitse pöörijoon,  $23\frac{1}{2}$  kraadi ekwaatorist lõuna pool. Nõnda samuti on ka põhja ja lõuna naba jooned, kumbki oma nabast  $23\frac{1}{2}$  kraadi kaugel.

5. Pikkuse ehk ka lõuna sihid (meridiaanid) on need, kes nabast nabani ulatawad ja ekwaatorist õiges winklis läbi käiwad. Kõik meridiaanid on ühe pikkused ja jäutawad igaüks maakera üheks hommiku- ja õhtu poolseks pool-keraks.

Et aga üht teatawat kohta maa-kerä peal geograafia pikkuse-mõedu järel mõiks teada anda, peab üks pikkuse siht alus- ehk nul-meridiaaniks tehtama, sellest teisi peale mõib hakata arvama; selleks on siis see siht määratud, mis Ferro saarest mööda käib.

---

### § 3. Maawööd ehk zoonid.

Maakera on wiide maawöösse ära jäutatud, need on: üks palaw-wöö, kaks parajat wööd ja kaks külma wööd.

1. P a l a m = w ö ö on kahelpool ekvaatori ning wähi ja kaljufitse pöörjoonte wahel.

2. P ö h j a = p a r a s w ö ö on wähi pöörjoone ja põhja naba joone wahel.

3. L ö u n a = p a r a s w ö ö seisab kaljufitse pöörjoone ja lõuna naba joone wahel.

4. P ö h j a k ü l m w ö ö on põhja naba ümber ja ulatab fenni kui põhja nabajooneni.

5. L ö u n a = k ü l m w ö ö on lõuna naba ümber ja ulatab lõuna nabajooneni.

Need mõlemad, niihästi põhja, kui ka lõuna külmwööd on peaaegu igawese lume ja jääga kaetud. Nabade kohal on kuus kuud otsa päew ja nõnda sama kaua öö.

---

#### § 4. Wefti ja maa.

1. Meie maakera pinnal on wet ja maad. Wefti aga täidab kaks korda nii suure ruumi ära, kui maa; ehk lühidelt:  $\frac{2}{3}$  maapinnast on wee all;  $\frac{1}{3}$  on kuiva maad.

2. Maakogu on oma suuruse poolest mitmenimeline; wähemaid kogusi nimetatakse saardeks aga suuremaid kindlaks maaks ehk kontinentiks.

3. Weekogu, mis suuremat jägu maapinda katab, kutsutakse ilma=mereks ehk okeaniks.



## § 5. M a a.

1. Kõik terve maa jaotakse 5 suurde jalku, need on: Euroopa, Aasia, Afrika, Ameerika ja Austraalia.

2. Neid kolme maajägu, Euroopa, Aasia ja Afrika kutsutakse wanaks maailmaks; aga Ameerika ja Austraalia uueks maailmaks, sest need on hiljemine leitud.

3. Peale kindlat maad, on veel saari ja pool-saari.

Saareks nimetatakse seda maad, mis igast küljest weega sisse piiratud on.

Pool-saareks kutsutakse need maatükid, mis kolmest küljest weega piiratud on, neljas külg aga kindla maaga ühes seisab.

---

## § 6. M e r i.

Nõnda samuti jaotatakse ka wesi maapinnal 5 suureks pea mereks, need on: Põhja-Täämeri, Lõuna-Täämeri, India-okean, Atlantia-okean ja Suur- ehk Waike-okean.

1. Põhja-Täämeri on põhja naba ümber ja ulatab senni kui põhja nabajooneni. Tema puudub põhja poolsete Aasia, Euroopa ja Ameerika maa randadesse.

2. Lõuna-Täämeri on lõuna naba ümberkaudu ja ulatab lõuna nabajooneni. Tema puudub

India-, Atlantia ja Suure okeani külge; aga ei mitte ühegi 5 suure maajäu külge.

3. India-okean puudub hommikupoolse Afrika rannasse; lõunapoolse Aasia ja õhtupoolse Austraalia randadesse; lõunas puudub ta ka Lõuna-Täämeresse.

Atlantia-okean puudub Ameerika hommiku, Afrika ja Euroopa õhtupoolse randadesse. Lõunas ja põhjas puudub see mõlemate jäämeredesse.

5. Suur- ehk Baikne-okean ulatab õhtu pool Ameerika- ja hommikupool Aasia ja Australia randadesse. Lõuna piir on tal Lõuna-Täämeri.

6. Need mere jäud, mis maa fisse tungivad, kutsutakse mere lahedeks, käärudeks, ja sadamateks. — Kitsast mere jägu, mis kahte merd ühendab, nimetatakse merekitsuseks, väinaks, mereuulitsaks ja ka kaanaliks.

---

## Teine raamat.

### Lähem teadus Baltimaa kubermangudest.

#### § 7. Piired.

Balti- ehk Läänemere kubermangudeks kutsutakse Gesti-, Viivi- ja Nuuramaad. — Põhja poolseks piireks on neil Soome lahe; õhtu poolseks piireks Läänemeri, Riia ja Pärnu laheda; lõuna pool

Kowno ja Wilna kubermang; hommiku pool Wiitepski ja Pihkwa kubermangud, Peipsejärw ja Narwajõgi, mis Gestimaad Peterburgi kubermangust lahutab.

## § 8. Gesti ehk Tallinna kubermang.

Gestimaa suurus on 356 □ penik. ja 400,000 inimesega. Maa päris rahwas on Gestlased; mõisates elawad enamiste Sakslased. Peale nende on weel Wenelasi, Rootslasi, Suutisi ja Mustlasi Gestimaal elamas.

Rõige kõrgemad mäed on Wirumaal: Emomägi 544 jalga kõrge ja Ebaweremägi 480 jalga kõrge.

Gestimaa on jõgede poolest rikas. Rõige tähtsamad on, mis Soome lahesse jooksewad:

1. Narwa ehk Narwoowajõgi; see tuleb Peipse järwest ja sünnitab ülemal pool Narwalinna 20 jala kõrguse kose.

2. Rundajõgi, jookseb Lontowa sadamasse, kust palju wilja wõeraste maadesse wiiakse.

3. Tõelehtmejõgi, sünnitab jõe suu ligidal 20 jala kõrguse kose.

4. Piirita ehk Kosejõgi, jookseb Tallinna lahesse.

5. Keilajõgi, sünnitab Soomelaheesse joostes, suu ligidal 18 jala kõrguse kose.

6. Läänemerde jooksel Kasarijõgi ja nimelt Matsalu lahesele, kus kewadetal väga palju säina kalu püütakse.

Tallinna kubermangus on 4 maakonda, need on: Wiru-, Järwa-, Harju- ja Lääne-maakond; linnasi on 5, alewikufisi 3 ja kihelkonde 48.

## § 9. Linnad ja kihelkonnad.

1. **Harjumaakonnas:** Tallinn, kubermangu pealinn, 50,435 inimesega; Daani kuningast Wolde-  
mar II. aastal 1228 sinna kohta asutatud, kus  
mana Gesti kantsilinn Lindanisa seisis. — Chi-  
tustest on Dolai, ehk rahwa suus „Olewesti“ kirik  
oma 429 jala kõrguse torniga väga tähtis. Linn  
on väga hea sadama ääres ja kaupleb elawalt.  
Linna wastas, sadama ees, on mitmed väga kenad  
saared leida; neist on Naissar kõige suurem ja  
tähtsam. Tallinnast 44 wersta õhtupoole on Bal-  
tiski linn, 965 inimesega ja hea sadamaga, milles  
ka palju kilu-silku püütakse. Kihelkondasi on Harju-  
maal 12 ja nimelt: Kuusalu, Kose, Tuuru,  
Tõelehtma, Türi, Sageri, Harju-Taani, Keila,  
Kapla, Kisti, Madise ja Nissi.

2. **Wirumaakonnas:** Rakwere linn, 4170  
inimesega, olla aastal 1224 Daani kuningast  
Woldemar II. asutatud. Linnast õhtu pool on  
suur wall ehk mägi, mille peal wanaaegsed kõrged

loõsi waremed seisawad. Kunda alew, hea sadamaga. Tõhwi alew. Rihelkondasi on Wirumaal 11 ja nimelt: Rakwere, Haljala, Kadrina, Rigula, Jakobi, Weike-Maarja, Simuna, Tisaku, Lügenuse ja Waiwara.

3. **Järwamaakonnas:** Paide linn, peale 2000 inimesega; ta olla aastal 1270 Konrad von Mandernist asutatud. — Siin seisawad ka wanad loõsi waremed; saiwad aga aastal 1872 kangeft tormist enamiste ümber wisatud. Rihelkondasi on Järwamaal 7, nimelt: Ambla, Järwa-Taani, Madise, Koeru, Peetri, Paide ja Türi.

4. **Lääne maakonnas:** Haapsalu linn, 3830 inimesega. Suwe ajal käib siin palju wõeraid mere wees suplemas. Lihula alew, ligi 500 inimesega; wiimasel ajal põles üks osa sest alewist ära.

Rihelkonde on Läänemaal 18 ja nimelt: Merjamaa, Wigala, Kullamäe, Mihkli (kus wana Gestlaste kantsilinn Soontagana oli), Kirewere, Lihola, Martna, Ridala, Haapsalu, Karuse, Sanela, Rigola, Roarootsi, Siorootsi, Rõige ehk Pihla, Heina, Emaste ja Pühalepa; neli wiimast on Siomaa saare peal.

### § 10. Saared ja wäinad.

Gestimaa päralt on 70 saart, neist on kõige tähtsamad; Harju rannas: Suur ja Weikene Pa-

kirjaar wasta Baltiska linna. Raijaar, wasta Tallinna, 9 wersta pik, 3 wersta lai, kroomu päralt ja fena metsa täis.

Raijaare rahwas elawad enamiste kalapiiügist ja meresõidust. Prangli jaar, 4 wersta pik. Kammo jaar, kus peal rahwas kala- ja hülge piiügist elawad.

Läänemaa rannas: Siomaa, keda Sõela wain Saaremaast ära lahutab, on 20  wersta suur. Rahwas on Rootslased, osast Gestlased, kes põllu töö, hülge ja kala piiügist, kui ka lubja põletamisest elawad.

Wormsi jaar. Saapsalust 10 wersta eemal; ta on 15 wersta pik ja 6 wersta lai, mille peal peale 2000 inimese elab. Noarootsi saarestik, 4 suuremat ja mitu vähemat. Rahwa arv on peale 3000. Kõikide nende saarte peal on iseäranis lahke kliima.

## § 11. Liivi- ehk Riia kubermang.

Liivimaa suurus on 854  penik. ja rahwa arv on 1,160,787. Maa päris rahwas on Lätlased, põhja pool elawad Gestlased.

Ehk kül maa paiguti, soo, metsa ja rabadega kaetud on, siiski saab linade harimine väga hoolsaste ülewal peetud ja õige rohkeste toimetatud. Linnades ja mõisades elawad Sakslased, Lätlased, Gestlased, Wenelased ja Juudid.

Rõige tähtsamad mäed on Liivimal Muna-  
mägi 1000 jalga kõrge ja Wällamägi 946 jalga  
kõrge; mõlemad Rõuge kihelkonnas. Weiße Muna-  
mägi 770, Lenardi 660 ja Megasti 640 jalga  
kõrge; kõik kolm Ottepää kiltmaa peal. Koiva kilt-  
maa peal on Gaisemägi 968 jalga kõrge.

Jõgedest on kõige tähtsamad: 1. Pärnujõgi,  
ofalt ka Gestimaa sees, jookseb Pärnu lahesse;  
suus on ta juba kaunis suurte laewadele pruugitam.

2. Salatsijõgi; ta tuleb Astijärvest ja jook-  
seb Riia lahesse.

3. Koivajõgi, väga kõrge ja ilusa kallas-  
tega; oma looduse ilu poolest kutsutakse tema kaldaid  
ka Treideni ja Kremoni kohal Liivimaa Schweitsiks.

4. Düüna jõgi, hakkab juba kesk Wenemaalt  
ja leiab oma jooksupa mitmed kõrgustikud läbi,  
mille juures paiguti kõrged kaldad sünnivad; ta  
jookseb Riia lahesse.

5. Emajõgi jookseb Peipse järwe.

Rõige tähtsamad järwed on:

1. Peipsejärw, Pihkwa järwega ühendud.

2. Wirtsjärw, millest Emajõgi wälja jookseb.

3. Astijärw (Lätlastest ka Pürtneätiks ni-  
metatud).

Liivimaa kubermangus on 9 maakonda ja ni-  
melt (Gestimaakonnad): Tartu, Wõru, Wiliandi,  
Pärnu ja Saaremaa; (Lätimaakonnad: Wolmari,  
Walga, Wõnnu ja Riia. Linnasi on 11, alewit-  
kusi 4 ja kihelkondasi 119.

## § 12. Linnad ja kihelkonnad.

Liivimaa 5 eesti maakonda on:

1. **Tartumaakonnas:** Tartu linn, aastal 1030 suurwürostist Jurist asutatud. Rahwa arv on 31,918. Tartus on ülikool (uniwersiteet), keda Aleksander I. aastal 1802 põhjendas.

Tartust 65 wersta põhja poole on Mustwee alew Peipse rannas.

Kihelkondasi on Tartumaakonnas 16, nimelt: Torma=Lohusu (Linnutaja mäega, Kalewipoja säng), Laiuse, Palamuse, Kodawere, Kursi, Maarja, Kksi, Tartu, Puhja, Ranno, Rõo, Rambahja, Wõnno, Rõuge, Ottepää ja Sangaste.

2. **Wõrumaakonnas:** Wõru linn, rahwa arv 2700. Uus linn Wõõbsu, Peipse rannas, mille ligidal Liivimaa kõige wanem paberi wabrik Räppina s seisab.

Kihelkondasi on Wõrumaakonnas 9, nimelt: Räppina, Põlwa, Kanapää, Urwastu, Karola, Sargla, Rõuge, Wastselinna ja Wõru.

3. **Wiliandi maakonnas:** Wiliandi linn, rahwa arv 5,325. Ta oli juba enne Sakslaste tulemist kindel kants.

Põltsamaa alew, 600 inimesega.

Kihelkondasi on 8, nimelt: Põltsamaa, Piliistwere, Suure=Jaani, Kolga=Jaani, Wiliandi, Paistu, Tarmastu ja Helme.



4. **Pärnu maakonnas:** Pärnu linn, hea sadamaga; rahwa arv on 13,000; kaupleb kõige rohkem linadega.

Rihelkondasi on Pärnumaal 9, ja nimelt: Halleste-Karksi, Saarde, Pärnu, Tori, Wändra, Sakobi, Mihkli, Audru ja Testamaa.

5. **Saaremaa maakonnas:** Kuresaare linn, rahwa arv on 3,454. Wanal ajal seisis selle linna kohal üks Gestlaste kantsilinn. Pärast seda, aastal 1204 ehitas Daani kuningas Woldemar II. ühe lossi siia, kelle ümber aegajalt praegune linn asus.

Rihelkondasi on 14 ja nimelt: Kuresaare, Kaarma, Püha, Waljala, Põide, Saani, Karja, Mustjala, Kerla, Rihelkonna, Anseküla, Sä-maja, Muhu ja Ruhnu.

Nüüd paneme 4 Läti maakonda tähele, kus üksikute kihelkondade nimed nimetamata jäewad.

6. **Wolmari maakond:** Wolmari linn, peale 2600 inim. Lemsi linn, kabe weikese järwe wahel 1814 inim. Ruhja alew. Rihelkondasi on siin maakonnas 13.

7. **Walga maakond:** Walga linn 5670 inim. Rihelkondasi on selles maakonnas 12.

8. **Wõnnu maakond:** Wõnnu linn 4270 inimesega. Rihelkonde on 16.

9. **Riia maakond:** Riia linn, rahwa arv on 169,680. Rubermangu pealinn; kaupleb väga suureste ja on hea sadamaga. Riia lähedal

Düüna jõe suus on Düünamünde kants. Rihel-  
fondasi on Riia maakonnas 22.

### § 13. Saared ja wäinad.

Saaremaa on 47  penif. suur, keda Weike-  
wäin Muhu saarest ja Suur-wäin kindlast maast  
lahutab. Tema kaks suurt poolsart on: Sõrwe-  
maa, kes 30 wersta pik ja 3 kunni 8 wersta lai  
on. Teiseks: Tagamõisamaa. Sõrwemaa mõiks  
kaa isesaar olla, sest et teda Salmejõgi Saaremaast  
lahutab.

Muhumaa; 3½  penif. suur mitme teiste wä-  
hema saartega. Ruhnosaar, Saaremaalt 100 wersta  
lõuna poole, Riia lahes, 9  wersta suur. Rahwas  
elawad seal, peale põllu töö, kala- ja hülgepüügist.  
Saart kiidetakse looduse poolest üle wäga ilusaks.  
Kliima on lahke ja sagedaste näitawad warju kaju-  
tused (fata morgana) 40 wersta kauguse Kuuramaa  
ranna äärsed asju.

### § 14. Kuura- ehk Miitawi kubermang.

Kuura kuberm. on 495  penif. suur ja 600,000  
inimesega. Ehk maa küll soo ja rabadega kaetud  
on, siiski on seal kõrwas ka wäga ilusad metsad,  
wiljarikkad põllud ja rohukad heinamaad leida. Rõige  
rikkamad wilja kandjad maad on lõuna pool Miit-  
tawi linna, kus isearanis wäga palju nisu kaswa-  
takse. Kliima on ka pehmem, kui teistes Lääne-  
mere kubermangudes.

Maas päris rahwas on Lätlased; linnades ja mõisates elawad aga Sakslased, Wenelased, Poolakad ja palju Suuta. Tähtsamad jõed on:

1. Kuura-Koima, jookseb pahemalt poolt Düüna suu lähedalt jõkke.

2. Windawi jõgi; tema sünnitab Goldingeni linna juures 6 jala kõrguse kose ja wõtab siis paremalt poolt Abau aru juure, millel wäga kenad ja kõrged kaldad on ja seepärast ka Kuura Schweitsiks kutsutakse. Maakondasi on Kuuramaal 5 ja nimelt:

Haasjenpoti, Goldingeni, Tukkumi, Mii-tawi ja Selburgi. Linnasi on 11, alewid 10, ja kihelkondasi 34, kellel ühte kokku ligi 100 Lutheruse usu kirikut ja kirikuõpetajat on.

## § 15. Linnad ja alewid.

1. **Haasjenpoti maakonnas:** Haasjenpoti linn, peale 3500 inimesega. Liibawi linn 28,000 inimesega. Poolangi alew 1400 inimesega; Durbeni alew.

2. **Goldingeni maakonnas:** Goldingeni linn, 8000 inimesega. Windawi linn, tähtjas oma sadama ja kauplemise poolest; tal on peale 5700 inimest. Wilteni linn 2300 inimesega. Goldingeni maakonnas on „Kuura kuningate“ prii külad, kes juba Sakste esimesest tulemisest saadik priid on, pärismaa ja rüütli õigustega.

3. **Tukkumi maakonnas:** Tukkumi linn 4000 inimesega. Selle maakonna kolm alewid on: Kandau, Saabelni ja Talseni.

4. **Miitawi maakonnas:** Rubermangu linn Miitawi 30,000 inimesega, Kuura=Koiva jõe ääres. Bauske linn, 4000 inimesega.

5. **Selburgi maakonnas:** Jakobstati linn, 5400 inimesega; Fridrikstati linn, 4000 inim. Ilukti alem, 2300 inimesega.

---

## Kolmas raamat.

### § 16. Üksikud maajaud.

#### I. Eüroopa.

180,000  penik. suur, 300 milj. inimesega.

1. **Seisupaik.** Eüroopa seisab hommiku poolse poole kera peal ja suuremalt osalt paraja maawöö wahel; üks weikene osa aga ulatab külma maawöösse. Kõige põhja poolsem koht on:

Põhja=Kap; kõige lõunapoolsem koht on: Kap Tarifa; kõige õhtupoolsem: Kap La Roka.

2. **Piired.** Põhjas: Põhja=Täämeri Walgemere lahega.

Õhtus: Atlantia=okean ja tema järgmised jäud.

a) Põhja ehk Saksameri, keda Skagerak ja Kategat Balti= ehk Lääne=merega ühendab. Tema jäud on: Riia, Soome ja Botni laht.

b) Biskaaja laht, õhtu pool Prantsusmaad.

Lõunas: Wahemeri ja tema järgmised jäud.

a) Gibraltarri väin; woolab Atlantiamerest Wahemerde.

b) Türheeniameri, Ponifatziuse ja Messina väinuga. Saadriameri, Tooniameri; mõlemad Otranto kitsusega ühendatud.

d) Arhipeelagimeri, Dardanelli väinu läbi Marmora merega ühendatud; Mustmeri, Konstantinopoli ehk Bosporuse väinuga ühendatud; Aasowimeri.

Sommikus: Siin teeb Aasia ja Eüroopa wahel wahet Uuralimägestik, Uuralijõgi ja Kaspiameri.

---

### § 17. Pool-saared ja saared.

Pool-saared põhjapool: Koola-, Skandinaavia-, Jüüti ehk Daani- ja Bretanje pool-saar. Lõuna pool: Pirenei-, Apeniini-, Balkaani ja Krimmi poolsaar.

Saared, Atlantia okeanis: Islandi saar, Hekla tulepurskaja mäega. Suur Britannia ehk Inglismaa ja Islandi saar.

Läänemeres: Själland, Jüünen ja Laaland. Gestimaa rannas: Sio-, Saare- ja Muhumaa. Botni lahes Alalandi saared.

Wahemeres: Baleaarid, Sardiinia ja Korsika saar; esimene Itaalia ja wiimane Prant-

fusemaa päralt. Sitšiilia saar, tulepurškaja Aetna mäega. Kandia ehk Kreetta saar.

### § 18. Mägestikud.

1. Alpimäed; need hakkawad põhja poolt Apeniinia pool-saart ja ulatawad Wiini linnani, Donau jõe ääres. Kõige kõrgem latw on Mont-Blang 14,000 jalga kõrge. Tähtsad on weel: Mont-Koosa, St. Bernhard ja Suur-Glokner.

2. Kesf-Sakſamägestikud; Nad hakkawad põhja poolt Alpi mägesid ja on palju madalamad kui need. Mõned tähtsamad on nendest: Tuura mägestik; see hakkab Koone jõe juurest peale ja ulatab jenni kui Fihteli mägedeni. Siit lõuna-hommiku poole tuleb Böömia mäe ahelik ja ulatab Donau jõeni.

3. Karpaati mäed, hommiku pool Alpi ja kesf Sakſamägestikku.

4. Sewenni mäed, Prantsusmaal, õhtu pool Alpi mägesid.

5. Pireneei mägestik; Prantsuse ja Hispaania maade wahel.

6. Apeniini mägestik; ta käib läbi terve Staalia, põhjast lõuna poole, kus ka Neapoli linna juures tulepurškaja mägi Vesuuf on.

7. Balkani mägestik, Türgi maal.

8. Skandinaawia mägestik, Rootsi maal.

9. Uurali mägestik Wenemaal, mis ka Euroopa ja Aasia wahel piiriks on. Kesk Uurali mägestik on väga kulla-, hõbe- ja waserikas.

---

### § 19. Madalikud.

1. Sarmaatia ehk Wenemadalik; tema ulatab wastu Uurali mäge ja Põhja-Jäämerd; wastu Karpaati mägesid ja Musta merd.

2. Saksa ehk Germaania madalik; tema ühendab ennast Wenemadalikuga ja ulatab Põhja Saksa- ja Läänemereft lõuna poole, senni kui kesk Saksa mägedeni.

3. Prantsuse madalik; see on põhja Saksa madalikuga ühes ja ulatab Pireneeide mägedeni.

4. Poo madalik; Alpi ja Apeniini mägede wahel.

5. Suur Ungria madalik; selle piired on mägestik põhjas ja hommikus Karpaati.

---

### § 20. Järwed.

#### I. W e n e m a a l.

1. Laadoga järw; kõige suurem järw Euroopas; Neewa jõe läbi jookseb tema wesi Soome lahesse.

2. Dneega järw; tema on Laadoga järwega Swiiri jõe läbi ühendatud.

3. Saima järw, lõuna poolsel Soomemaal; tema saadab oma wee Laadoga järwe.

Woksa jõgi, mis temast wälja jookseb sünnitab suure Timatra weetõffe.

4. Ilmeni järw, lõuna pool Laadoga järwe.

5. Peipse järw, õhtu pool Ilmeni järwe; tema saadab oma wee Narooma ehk Narwa jõe läbi Soome lahesse. Lõunapool on ta Pihkwa järwega ühendatud.

II. Skandinaawia poole saare peal:

6. Weeneri-, Wetteri- ja Mälari järw; wiimane wäga saarerikas.

III. Alpi mägede juures:

7. Boodeni järw, millest Reini jõgi läbi jookseb.

8. Genfi järw, millest Roone jõgi läbi jookseb.

---

## § 21. S õ e d.

I. Põhja-Säämerde jooksewad:

1. Petschoora jõgi; ta tõuseb kesk Uurali mägedest.

2. Dwina jõgi, on lahkest arust ühendatud ja jookseb Walgemere lahesse.

II. Läänemerde jooksewad:

3. Torneo jõgi; tema jookseb põhja poole Botni lahesse ja on ka piireks Rootsi ja Wenemaa wahel.



4. Neewa jõgi; tema woolab Laadoga järvest Soomelahesse.

5. Düüna jõgi; tema hakkab Waldai mägedest ja jookseb Riia lahesse.

6. Neemeni jõgi; tema saab allpool ka Meemeliks kutsutud, enne kui veel merde jõuab.

7. Weikseli jõgi tõuseb Karpaati mägedest ja võtab paremalt poolt Buhhi aru ligi.

8. Doderi jõgi; paremal pool Warte aruga.

### III. Põhja-Saksamerde jooksevad:

9. Elbe jõgi, võtab mitmed vähemad arud pahemalt poolt.

10. Reini jõgi; tema tõuseb Alpi mägedest ja woolab läbi Boodeni järve; paremal pool Maini aruga.

11. Lemse jõgi, lõuna Inglismaal.

12. Seine jõgi, woolab Inglis Kanaali.

### IV. Atlantia merde jooksevad:

13. Loare-, Garonne-, Dueero-, Laaho-, Guadiana- ja Guadalkiiviri jõgi.

### V. Bahemerde jooksevad:

14. Ebro-, Roone-, Teewere- (saksakeele Liiberi) ja Poo jõgi.

### VI. Musta merde jooksevad:

1. Doonau jõgi; teine kõige suurem jõgi Euroopas. Tema suuremad arud on paremal pool:

Inni-, Drau- ja Sau arud; pahemal pool: Teisi ja Pruti aruga.

2. Dnjesteri jõgi, tõuseb Karpaati mägedest.

3. Dnjeperi jõgi, millest Bereesina aru juba Napoolioni ajast kuulsaks saanud.

4. Donnijõgi, jookseb Kasowimerde.

## VII. Kaspiamerde jooksevad:

1. Wolgajõgi, kõige suurem jõgi Euroopas. Tema tõuseb Waldai mägedest ja laguneb suu lähedal mitmesse arusse.

Tema arud on pahemal pool: Kamajõgi ja paremal pool: Okajõgi.

2. Uurali jõgi, tõuseb Uurali mägedest ja on ka piires Euroopa ja Aasia wahel.

## § 22. Tähtsamad Euroopa riigid ja linnad.

### A. Lõuna Euroopas.

1. **Portogaalia kuningriik.** Pealinn Lisboa ehk Lisfabon 260,000 inimesega.

2. **Hispaania kuningriik.** Pealinn Madrid peale 300,000 inim. Peale selle on veel: Sewilja, Maalaga ja Bardseloona. Hispaania pärast on ka Baleaari saarestik.

3. **Itaalia kuningriik.** Pealinn Rooma 250,000 inim. Teised linnad on: Naapoli 500,000 inimesega, mille ligidal tulepurstaja mägi Vesuuf on. Firenze ehk Florenz, Geenowa, Luriino-

Mailandi ja Beneetsia linn. Sitsiilia saare peal  
Palärmo linn.

4. **Türgi keisririik.** Pealinn Konstanti-  
noopel 1 milj. inim. seisab Bosporuse väinu  
ääres ja ühendab seega kaks merd ja kaks maailma  
jägu. Tuba wanast ajast saadik on ta tähtis kauba-  
linn, sest et ta sadam üks neist kõige parematest on.  
Teised tähtsamad linnad on: Adrianoopel ja Fili-  
poopel.

5. **Greeka kuningriik.** Pealinn Ateen 60,000  
inim. warjab veel mitmesugused mälestusi wanast  
Greeka ajast. Greekamaa päralt on Soonia saarestik  
ja Negroponte saar.

## B. Shtu= ja Põhja=Eüroopas.

1. **Prantsuse republiik.** Linnad: Pariis,  
riigi pealinn 2 milj. inimesega; ta on oma suuruse  
poolest teine linn Eüroopas. Peale losside ja muu  
ehituste, on Notre=Daame kirik kuulus, mille kõige  
suurem kell 36,000 naela kaalub.

Teised tähtsamad Prantsuse riigi linnad on:  
Bordoo, kuulus joodawa wiina poolest, 200,000  
inimesega. — Marselj 300,000 inim. Liong  
300,000 inim. siidi ja sammeti wabrikutega.

Prantsuse riigi päralt on ka Korsika saar,  
kus Napoleon I. on sündinud.

2. **Britannia ehk Inglise kuningriik.** Ta  
on Schotti=, Iiri= ja Inglismaast koos. Linnad

on: London, pealinn, Temse jõe ääres 4 milj. inimesega; ta on kõige suurem linn maa peal.

Chitustest on tähele panna: Pauli kirik, kõige suurem protestanti kirik maa peal, kelle torni otsas 27 jala pikune kullatud rist seisab. Teised suuremad linnad on: Limerpuul 500,000 inimesega, teine Inglismaa kauba linn. Bõrminghäm 400,000 inim. kõige suurema metallitöö wabrikuga. Mäntshest'r 500,000 inim. puuwilla pea kauplemise koht.

Schottimaa linnad on: Edinburg, pealinn 200,000 inimesega; ta on ilusa koha peal, arwatakse Euroopa kõige ilusama linnade sekk. Gläsgoo 500,000 inimesega. Iirimaa pealinn on Döblin 300,000 inimesega.

3. **Daani kuningriik.** Pealinn Kjöbenhavn, väga hea sõjasadamaga ja ka tähtjas kaubalinn 200,000 inimesega; ta seisab Själlandi saare peal. Daanimaa päralt on ka Iislandi saar, mille peal kõige suuremad tulepurstajad mäed, Hekla ja Krabla, on.

4. **Rootsi kuningriik.** Pealinn Stokholm 150,000 inimesega. Tähtsad saared on Gottland ja Döland.

5. **Norra kuningriik.** Pealinn Kristiania.

#### D. Rest-Euroopa.

1. **Saksa keisririik.** Ta on mitmest kuning-, würsti-, suurhertsogi- ja hertsogiriikidest koos. Kuningriigid on:

a) **Preisi kuningriik.** Pealinn Berlin 1 milj. inimesega, niihästi ka terve riigi pealinn. Teised tähtsamad linnad on: Danzig, Weisfeli jõe ääres, Frankfurt Maini jõe ääres ja Köln Reini jõe ääres.

b) **Saksi kuningriik.** Dreesden pealinn.

d) **Baieri kuningriik.** München pealinn.

e) **Württembergi kuningriik.** Pealinn Stuttgart.

2. **Austria keisririik** on kahest riigist koos; õhtupoolsest, mille pealinn Wiin on, 1 milj. inim. ja hommikupoolsest jäust, mille pealinn Ofen=Peest ehk (Buda=Peest) on.

3. **Helveetia republiik** on üks riigifogu, 22 priiriigist ehk kantonist koos, millel iga ühel oma seadus on, aga üks koguseadus kõiki ühendab. Linnad on: Bern, Bäärich ja Baasel, viimases tähtjas misjioni kool.

4. **Belgia kuningriik.** Pealinn Brüssel 300,000 inim.

5. **Hollandi kuningriik.** Pealinn Amsterdam 300,000 inimesega; postide peale ehitatud ja suure hulga kanaalidest läbi lõigatud, millest ligi 300 silda üle viivad. Tähtjas kauba ja wabriku linn.

## E. Wene keisririik.

### I. Suurus ja piirid.

1. Wene keisririik on kõige suurem riik maailma peal. Tema päralt on terve hommikupoolne Euroopa, mis suuruse poolest 100,000 □ peni-

koormat on ja kus 77 milj. inimesi elavad. Peale Euroopa Wenemaa on veel Aafias Weneriigi maid, nii et sellega ühte kokku ligi 400,000 □ penikoormat Weneriik suur on ja 86 milj. inimesega. Nõnda tuleb siis Aafijassee selle suuruse kohta paljalt 9 milj. inimesi.

2. Euroopa Wenemaa ulatab põhjapool Põhja-Jäämereni; õhtupool, Rootsimaa, Läänemere, Saksa-, Austria- ja Türgiriigi vastu; lõunapool vastu Musta merd ja Kaukaasia mägestikku; hommikupool vastu Siberimaad ja Kaspia merd.

II. Maapinna seis ja wesi; kliima ja elajad.

1. Euroopa Wenemaad katab terve Sarmaatia madalik, mis ka väga weerikas on. Wenemaa järwed, waata § 20 Nr. 1—5 ja jõed § 21 Nr. 1—6 ja VI. 2—4 ja VII. 1—2.

2. Et Wenemaa väga laialdane on, siis peawad ka kliima, taimed ja elajad mitmesugused olema. Põhjapool kestab talw 7 kuni 8 kuud, ning külma on iga aasta peale 32 kraadi. Maa on tohutumate rabasoodega (tundra) kaetud, mis suuremalt jäult peaaegu terve aasta külmetand seisawad. Põhja põder ja koer on ainjad koduloomad. Metsa elajatest on siin iseäranis leida: jääkarud, rebased, orawad, metssead, hülged ja haned. — Enam lõunapoole, lautawad end ilusad metsad ja kenad heinamaad aegajalt laiemale, kus karja kaswatamine ja põlluharimine, iseäranis kaerte, odra ja rukistega õitseb.

Reff= Wenemal on suured palamad ja kuiwad, talwed jälle külmad. Peale soode, rabade ja metsade on suured laialdased põllud leida, mis rohkestest rukkid, odre, kaeru, nisu, linu, kanepid ja sukrunairid kasvatavad. Lõunapoolsel Wenemaal on suured ilma puudeta rohulaaned, kus palju karja kasvatatakse.

### III. Rahwas.

Eüroopa= Weneriigis elawad enamiste Wenelased; peale nende on ka palju teisa rahwa sugusid leida. Shtu poolses jäus elawad peale Wenelaste weel, Poolakad, Leedorahwas, Lätlased, Gesti= lased, Soomlased ja Sakslased; hommikupoolses jäus on Samojeetlasi, Tatarlasi ja Bashkiirlasi leida; lõunapool: Kalmuklased, Kirgiislased j. n. e. Suurem jagu Weneriigi rahwast on greeka=katoligi usku.

### IV. Weneriigi ärajäutus.

Eüroopa=Weneriigi päralt on järgmised maa= jäud:

1. Ingermannimaa; tema päralt on Peter= buri kubermang.

2. Läänemere kubermangud; need on: Gesti=, Liwi= ja Kuuramaa; waata § 8—15.

3. Shtu=Wenemaa; tema päralt on järgmised kubermangud: Kowno, Wilna, Grodno, Wiitepsk Mohilow, Minsk, Wolhiinia ja Podoolia.

4. Suur=Wenemaa kubermangud on: Ar= hangelsk, Oloonets, Woloogda; — Nowgorod,

Pihkwa, Smolenski; — Twer, Jaroslaw, Kostroma, Nišni-Novgorod; — Wladimir, Moskwa, Kaluga, Tuula, Rjäsaa; — Tambow, Drel, Kursk ja Woroonesh.

5. **Sõmmiku-Wenemaa** kubermangud on: Perm, Wjätka, Kasaan, Simbirski, Pensa; — Ufaa, Drenburg, Samaara, Saraatow ja Astrahan.

6. **Donni-Kajakatematica**, Musta mere ääres.

7. **Weiße-Wenemaa** ehk Ukreine kubermangud on: Kiiewa, Tšherniigow, Poltawa ja Sarkow.

8. **Lõuna-** ehk **Uue-Wenemaa** kubermangud on: Bessaraabia, Gerson, Lauria ja Sekaterinoflaw.

9. **Poolamaa** kubermangud on: Plotski, Kailišk, Piotrkow, Kaadom, Rjelets, Lublin, Ssjedlets, Lomša ja Suwalkin.

10. **Sõome suurwüerstiriigis** on 8 järgmist kubermangu: Wiiburgi, Niilandi, Nabo, Waasa, Uleaborg, Lawastehus, Mihkli ja Kuopio.

Wenemaa suuremad linnad on:

|    |            |       |         |            |
|----|------------|-------|---------|------------|
| a) | Peterburi, | peale | 860,000 | inimesega. |
| d) | Moskwa     | "     | 750,000 | "          |
| b) | Warsawa    | "     | 300,000 | "          |
| e) | Odesja     | "     | 200,000 | "          |
| g) | Kiiew      | "     | 150,000 | "          |
| h) | Kišhinew   | "     | 100,000 | "          |
| i) | Kiia       | "     | 169,680 | "          |



## II. Aasia.

800,000 □ penif. suur, ja inimesi 800 milj.

### § 23. Piired.

a) Põhjapool: Põhja-Täämeri.

b) Sommikupool: Suur okean. Tema jäud on: Beeringi meri, Dhotski meri, Jaapani meri, Kollane meri ja Hiina meri.

d) Lõunapool: India okean. Tema jäud on: Bengaalia lahe, Araabia meri, Persia lahe ja Punane meri.

e) Öhtupool: Suetfi maakitsus, Wahemeri, Mustmeri, Kaukaasia mägestik, Kaspiameri, Uurali jõgi ja Uurali mägestik.

### § 24. Poolsaared ja saared.

1. Poolsaared. Neid on kaks hommikupoolist: Kamtshatka ja Korea, — kolm lõunapoolist: Laga-India Malakka poolsaarega, Ces-India ja Araabia; üks öhtupoolne: Weiße-Aasia.

#### 2. Saared Suures okeanis:

a) Sahaliini saar, kuhu sagedaste Wene kurjategijad saadetakse.

b) Jaapani saared, millest Jesso ja Niipon kõige tähtsamad on.

d) Filippiinid, Hispaania päralt.

e) Suured Sunda saared on: Sumatra, Saawa, Hollandi päralt; n'ad on kõige wiljarikkamad saared hommikupoolse maapooliku peal. Borneo saar,

suuremalt osalt veel tundmata. Seelebes neljaks poolsaareks lõhutud.

- g) Weiked Sunda saared.
- h) Seiloni saar, India okeanis, Inglaste päralt.
- i) Küpruse saar, Bahe meres.

---

### § 25. Kõrge ja Madalmaa.

1. Aasia kõrgustiku lõunapoolses külles on Himaalaja mägestik; kõige kõrgem mägi maailma peal, mille ladw Mount Ewereft ehk Gaurisanfar 27,000 jalga kõrge, on ja Dawalagiiri peale 26,000 jalga kõrge.

2. Armeenia kõrgustik, Ararati mäega.

3. Kaukasia mägestik, Elbruse ja Kasbeki mäega.

4. Tauruse mägestik, lõunapoolses Weike-Ausias.

5. Liibanoni mägi ja Palestiina kõrgustik, Bahemere ääres.

6. Siinai ja Horebi mäed, põhjapoolse Punase mere ranna lähedal.

**Madalikud:** Terwet põhjapoolist Aasiat, katab Siberi madalik, mis väga weerikas on. Hiina madalik on hommikupool Aasia kõrgustikku.

## § 26. Järwed ja jõed.

### I. Järwed.

1. Kaspia meri, kõige suurem järv Aasia.
2. Aralijärv, hommikupool Kaspia järve.
3. Balkashi järv, hommikupool Arali järve.
4. Baikali järv, põhjapoolses Aasia kõrgustikus.

### II. Jõed.

Enamiste kõik jõed tõusevad hommikupoolsest Aasia kõrgustikust ja jooksevad sealt igale poole.

Põhja-Säämerde jooksevad.

1. Dobijõgi, Irthsi aruga.
2. Jeniseijõgi, võtab Ülem-, Keske- ja Alam-Tunguska aru paremalt poolt.
3. Lenajõgi; tema võtab paremalt poolt Aldani aru.

Hommikupool, Suurde okeani jooksevad:

1. Amuurijõgi; tema jookseb Sahaliini saare vastu.
2. Hoang-ho ehk Kollanejõgi.
3. Tang-tsee Kiang ehk Sininejõgi.

India okeanisse jooksevad:

1. Meenang-Kong; tema jookseb Taga-India madalikust läbi Hiina merde.

2. Bramaputra ja Ganges; n'ad ühendawad endid enne Bengaalia lahesse woolamist.

3. Indusejõgi, woolab Araabia merde.

4. Rakkis jõed, Eufrat ja Tiigris jooksewad läbi Mesopotaamia madaliku Persia lahte.

## § 27. Tähtsamad Aasia riigid ja linnad.

1. **Wene-Aasia** päralt on:

a) **Kaukasia**; siin on järgmised linnad: Tiflis ja Griwan Ararati mäe lähedal; Baaku, Kaspia mere ääres.

b) **Siberimaa**, langeb kahte jalku, Shtu- ja Hommiku Siberimaaks.

Hommiku Siberimaa linnad on: Irkutsk, Baikali järwe lähedal. Jaakutsk, Lena jõe ääres. Mikolaajewsk, Amuuri jõe ääres.

Shtu Siberis on linnad: Tobolsk ja Omsk Irthi jõe ääres; Tomsk, Tooni jõe ääres.

d) Kirkiiside maa, seisab Uraali- ja Irthi jõe ääres.

e) Turkestaani maakonnas: Tashkent ja Samarkand.

2. **Türgi-Aasia** päralt on:

a) **Weiße-Aasia**, Smirna linnaga.

b) **Armeenia**, Erzerumi linnaga.

d) **Mesopotaamia**, Bagdati linnaga.

e) **Palestiinamaa** linnad: Jeruusalem, Betlehem ja Naatsaret.

g) Araabia õhtupoolses rannas on: Meka ja Mediina; esimene väga kuulus oma kohwi poolest.

3. **Traani kõrgustiku** peal:

- a) Persia riik, Teheraani linnaga.
- b) Afganistaan, Kaabuli linnaga.
- d) Beludshistaan, Keelati linnaga.

4. **Ces-India**, suuremalt jäult Inglise päralt. Linnad on: Kalkutta, Gangesse jõe suus 1 milj. inimesega; Madras ja Bombe.

5. **Taga-India**, milles mitu vähemat riiki on ja nimelt: Birma kuningriik; Siami kuningriik ja Anamikuningriik.

6. **Hiina keisririik** 250,000  penikoormat suur ja 450 milj. inim. Ta on kõige perekam riik maa-peal, nõnda et jõgede suude mail, peale 5000 hinge ühe  penik. kohta tuleb. Hiina ajaraamat ulatas kaugele enne Kristust; mitmed tähtsad asjad saavad nendest juba kaua enne meid üles leitud, nagu püssirohi, raamatutrükkimise kunst ja kompas. Hilja aja eest veel ei tahtnud nemad kellegi teiste riigi rahvastega tegemist teha, ega neid üle eneste piiri sisse lasta; nüüd aga seisab terve Hiinamaa võerastele lahti, kust iseäranis theed väga rohkestest teiste maa-desse välja weetakse.

Linnad on: Pee-Ring, pealinn,  $1\frac{1}{2}$  milj. inimesega. Nan-Ring 1 milj. inim. Kantog  $1\frac{1}{2}$  milj. inim.

7. **Jaapani keisririik** on mitmest saartest koos. Pealinn Jedo, Niiponi saare peal.

### III. Aafrika.

550,000 □ penik. suur 250 milj. inimesi.

#### § 28. Piirid.

Aafrika on Suetsi maakitsuse läbi Aasiaga ühendud, mujalt on ta weega ümber piiratud.

1. Põhjas: Bahemeri, mida Sibraltari mere kitsus Atlantia okeaniga ühendab.

2. Shtus: Atlantia okean, Sineea lahega.

3. Lõunas: Atlantia ja India okean, kus mõlemad siin endid ühendavad.

4. Sommikus: India okean ja tema järgmised jäud, need on: Araabia meri ja Punane meri.

---

#### § 29. Saared.

1. Atlantia okeanis: Asjoorid, Madeira saarestik, Kanaaria saarestik, millest kõige tähtsam Ferro on, kellest null-meridiaani arvatakse.

2. India okeanis: Madagaskar, kõige suurem Aafrikamaa saar, keda Mosambiike wain kindlast maast lahutab.

---

#### § 30. Kõrgustik.

Sisemine Aafrika on paiguti weel üsna tundmata. Terwe lõunapoolne jagu on suur kõrgustik, kes mere poole jõudes ringlademikudena maha langeb. Selle kõrgustiku õhtupoolse nurga peal seisab Kong-

mägestik ja hommikupoolse nurga peal Abesiinia Alpid. Nende mõlemate keskpaigas on Sudaani madalik. Sudaanist kõrgem ja temast põhjapool on Sahara kõr. Põhjapoolses rannas, Bahemere ääres on Atlase mägestik.

---

### § 31. Jõesed ja järved.

1. Niili jõgi; kahest arust sinedes, jookseb ta Bahemerde.

2. Senegal ja Gambia; mõlemad hakkavad Sudaani kõrgustikust ja jooksevad Atlantia okeani.

3. Niigerijõgi jookseb Sineea lahesse.

4. Saiire ehk Kongo ja Dranshejõgi; mõlemad jooksevad Atlantia-okeani.

5. Sangbeesijõgi jookseb India merde.

Järvedest on Tsaadjärw üksi tähtis, mille juure, niipea kui Aafrika tuline päikene alla weereb, mitmed seltsi elajad oma peidu paikadest jänu kustutama tulevad.

---

### § 32. Tähtsamad Aafrikamaa riigid ja linnad.

#### I. Niilijõe äärsed maad:

1. Egiptusemaa, mille pasha Türgi sultanile maksu (tribuuti) maksab.

Linnad: Kaiiro, Egiptuse pealinn, mille ligidalt, pahemal Niili kaldal wanad Egiptuse pira-

miidid \*) seisawad. Aleksandria linn, hea sadamaga Bahemere ääres.

2. Kuubia; Kartumi linnaga, tähtis kauplemise pärast Kesk-Aafrikaga.

3. Abesiinia; ta on täis mägestikkusi, kes kuni 14,000 jalga kõrgele tõusewad. Ta on keisririik. Rahwas on risti usku. Pealinn Gondar.

## II. Bahemere äärsed maad:

4. Tripolis; Türgi päralt, pealinn Tripoli.

5. Tuunis; ka Türgi päralt, pealinn Tunis.

6. Alžhier; Prantsuse päralt, pealinn Alžhier.

## III. Atlantia-okeani äärsed maad:

7. Marokko ja Fes, ka ühenimelised keisririikide pealinnad. Tähtsamad neegri riigid on:

8. Senegambia; Senegali ja Gambia jõgede ääres. Sudaani kõrgustiku peal, Niigeri jõe lähedal on Timbuktu, tähtis neegrite kauba linn.

9. Ülem- ja Alam-Gineea on tähtis oma kauba poolest, mis sealt wälja weetakse, nagu elewandi hambaid (elfenbein), pipart, fulda, j. n. e; sellepärast jautatakse teda ka: Drja-, Kulla-, Samba-, Pipra- ja Sierra-Leoona rannaks.

---

\*) Piramiidid on torni moodi ehitused, pealt kitsad, alt laiad, mida wanaaegsed Egiptuse kuningad enestele matmise kohtadeks lastnud ehitada.



10. Kapmaa; lõunapoolses Aafrika rannas. Põris rahvas on Sottentottid, laisk, aga hea südamega rahvas, kes karja kasvatamisest elab. Kapmaa on Inglis päralt, pealinn Kaplinn.

#### IV. India-okeani äärsed maad:

11. Kafrimaa; suuremalt osalt Inglis päralt.

12. Kafri maast põhjapoolse on Soofala ja Mosambiike, väga rikkad kulla poolest.

---

#### IV. Ameerika.

750,000  penik. suur 90 milj. inimesega.

#### § 33. Seisupaik ja piirid.

1. Seisupaik. — Ameerika on õhtupoolse pool-kera peal ja ulatab läbi nelja maavöö. Maa jäutatakse Põhja- ja Lõuna-Ameerikasse, kes Panamaa kitsusega ühendatud on.

2. Piirid, põhjapool: Põhja-Täämeri Baffini lahega.

a) Sommikus: Atlantia okean ja tema järgmised jäud: Hudsoni lahe, Mehhiko lahe ja Antiljede meri.

b) Lõunas puudub Atlantia okean Suure okeaniga kokku.

d) Õhtus: Suur- ehk Baikne okean ja tema järgmised jäud: Kalifornia lahe ja Beeringi meri nõndasama nimetatud väinuga, mis Suurt okeani Põhja-Täämerega ühendab.

---

### § 34. Pool-saared ja saared.

1. Pool-saared hommikus: Läbrädoor (Labradoor), Floriida ja Tukataan; õhtus: Kalfornia ja Aljashka.

2. Saared Põhja = Täämeres: Kröönimaa suuremalt jäult jää ja lumega kaetud; sealt õhtu poole on veel palju tundmata saari. Atlantia okeanis on: Nju = Jaundland; suured Antiljed, nendest tähtsamad on: Kuuba, Jamaika Haiti ja Porto-Riko. Weiked Antiljed, nendest on Guana-hani ehk San Salvador kõige tähtsam selle poolest, et Kolumbus Ameerika maad leides, selle saare peal kõige esite maale astus. Bahamaa saared Falklandi saared ja lõunapoolses Ameerikas Tulemaa saared.

### § 35. Lõuna-Ameerika mäed.

1. Kordiljeera ehk Andese mägestikud; nemad hakkavad juba lõunapoolsest otsast peale ja jooksewad mööda õhtupoolist randa, ning ulatavad jenni kui Panamaa kitsuseni. Nende peal on ka väga palju tulepurskajaid mägesid leida ja on rikkad metallide poolest. Kõige kõrgem mägi Ameerikas on Soraata 23,000 jalga; teine tema järgmine on Tshimborasso, Ekwaatori lähedal.

2. Brasiilia mägestikud.

3. Guajaana kõrgustik.

### § 36. Lõuna-Ameerika jõed.

Lõuna Ameerikas on palju suuri jõgesi; nendest on tähtsamad ja kõige suuremad:

1. Orinoko jõgi; tema hakkab Guajaana kõrgustikust ja jookseb Atlantia merde.

Amazoonijõgi on kõige suurem jõgi maa peal. Tema hakkab Peruumaa Kordiljeeradest. Kõige suuremad arud on paremalpool: Madeira ja pagemalpool: Rio-Negro. Tema madalik on muist põlise metsadega, muist rohu laantega kaetud.

3. Rio de La Plaata jõgi; nõnda nimetatakse neid kahte aru, Parana ja Uruguai, kui nad endid juba ühendanud on. Tema kaldad on rohu laantega kaetud, mida Pampasteks kutsutakse.

---

### § 37. Põhja-Ameerika mägestik.

1. Põhja-Ameerika Kordiljeerad; nõnda nimetatakse seda mägestikku õhtupoolses rannas Põhja-Ameerikas. Need on nõndasama rikkad tulepurskajatest mägedest ja metallist, kui lõuna poolsed Kordiljeerad.

2. Mehhiko kõrgustik, millest mitmed mäe ahelikud põhja poole pööravad.

3. Mere alpid; need hakkavad õhtupoolses rannas Kalifornia pool-saarest peale ja ulatavad Aljaska pool-saareni.

4. Aligääni mägestik; ta seisab hommiku-  
pool Põhja-Ameerikas ja on rikas kiviisütest, rauast  
ja petrooliumist.

### § 38. Põhja-Ameerika jõed ja järved.

Põhja-Ameerika on väga rikas jõgedest; põhja  
poolses jäus on lugemata palju järvesi leida.

Missisipi; kõige suurem jõgi Põhja-Ameerikas;  
ta tuleb põhja poolt ja jookseb Mehiko lahesse.  
Tema tähtsamad arud on paremal pool: Missuuri  
ja pahemal pool: Oheio.

2. Lorenzijõgi woolab wiest järwest wälja  
(Ulemjärw, Mitshigäni-, Suuroni-, Siri- ja  
Ontario-järw) wastu Nju-Faundlandi saart, At-  
lantia merde. Siri ja Ontario järwede wahel  
on kuulus Niagara tõke.

3. Mäkkensijõgi jookseb Põhja-Säämerde.

### § 39. Tähtsad Lõuna-Ameerika riigid ja linnad.

Brasilia keisririik, pealinn Rio de Dshan-  
neero 400,000 inimesega.

Lõuna-Ameerikas on 9 republiiki, need on:

1. **Venesueela**, pealinn Karaakas.
2. **Kolumbia**, enne Nju-Graanada, pealinn  
Bogota.
3. **Etuadoor**, pealinn Riito.

4. Peru, pealinn Liima.
5. Boliivia, pealinn La Paas.
6. Tshiile, pealinn Santiaago.
7. Argentiina, pealinn Buenos=Aires.
8. Uruguai, pealinn Montewideo.
9. Paraguai, pealinn Asuntzion.

**Guajaana**, kolmes jäus. Esimene Inglise päralt, teine Hollandi ja kolmas Prantslaste päralt; viimasel pealinn Kajä'nn kuhu Prantslastesed oma wangid saadavad.

#### § 40. Tähtsamad Kesk- ja Põhja-Ameerika riigid ja linnad.

**Kesk-Ameerika** wiis republiiki: 1) Guatemala; 2) San=Salwador; 3) Honduuras; 4) Nikaraagua; ja 5) Kosta=Rika.

Suurtest Antilje saartest on Hispaania päralt: Kuuba saar, pealinn Hawanna, kuulus tubaka poolest.

Inglise päralt on: Bahamaa saared, enamiste weiked Antiljed ja Jamaika saar.

#### Põhja-Ameerikas.

1. **Mehhiko** republiik, pealinn Mehhiko; sadama linn Vera Krus.

2. Põhja-Ameerika ühendud riikide tähtsamad linnad on: Nju=Joork 1½ milj. inimes. Boston, Filadelfia, Washington (üttele Uä-

shint'n); St. Louis (ütle: Lui) ja San Fran-  
zisko, suure okeani ääres. Ühendud riikide päralt  
on ka Aljashka poolsaar, mis enne Wenemaa pä-  
ralt oli.

**Britannia - Ameerika.** See maa on osalt  
weel lage ja tundmata, aga füiski rikas kasukanaha  
elajate poolest. Kõige tähtsam neist maadest on  
Kanäda, Montreal ja Kwebeki linnaga.

---

## V. Austraalia.

160,000 □ penif. suur ja ainult 5 milj. inimesi.

### § 41. Ürajautus.

Austraalia on kõige weikesem maajägu; tema seisab  
Suures okeanis ja langeb Kontinent-Austraaliaks  
ehk kindlaks maaks ja Austraalia saarestikuks.

---

### § 42. I. Kontinent-Austraalia.

1. Kontinent-Austraalia ehk Uus-Hol-  
land saab nüüd leidu-teekäijatest ikka enam läbi-  
uuritud, ehk kül seieajani üksi ranna äärsed maad  
tuttavad olivad.

2. Maarannad on ühetasased, ilma suuremate  
käänudeta, ainult Karpentaaria lahe on nimetamise  
väärt. Seest poolt on ka maa väga wee-waene;  
Murrui jõgi on kõige suurem Austraalia jõgi.  
Somnikupoolses jäus tõusewad mõned mäe ahelikud  
üllesse, mida Austraalia-Alpideks kutsutakse.

3. Kanna äärsid maid mööda on Ingliseed oma koloniid ehk ehitused asutanud, kuhu nad enne oma kurjategijad ära saatsiwad. — Tähtsamad linnad on: Sidni, Melburn ja Adelaiide.

---

### § 43. II. Austraalia saarestik.

Austraalia päralt on väga palju saari. Nemad seisawad Suures okeanis ja enamiste kõik palawaswöös. — Tähtsamad nendest on:

1. Tasmaania saar, keda Bas-uulits Kontinendist ära lahutab.

2. Uus-Meremaa, Tasmaaniast hommiku poole; ta on kahest saarest kokku pandud, keda Cook-uulits teine teisest lahutab. Uus-Meremaa on nõndasamuti, kui Tasmaania Inglis päralt.

3. Uus-Sineea saar; tema seisab kindlast maast põhja pool ja on weel väga tundmata.

4. Sandwihhi saared; Nendest on Owhai'i kõige suurem, mille peal kuningas, Honolulu linnas elab. Rahwas on selle saarestiku peal enamiste kõik ristiusk.

---

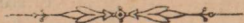
### § 44. Üksikute maajägude suurus.

Suurused ja rahwa arm üksikutel maajägudel on järgmised:

- |              |         |   |        |           |          |
|--------------|---------|---|--------|-----------|----------|
| 1) Aasia . . | 800,000 | □ | penik. | rahwa arm | 800 mil. |
| 2) Ameerika  | 750,000 | □ | "      | "         | 90 "     |

|               |           |    |                  |          |
|---------------|-----------|----|------------------|----------|
| 3) Aafrika    | . 550,000 | □□ | penif. rahwa arv | 250 mil. |
| 4) Euroopa    | . 180,000 | □□ | " " "            | 300 "    |
| 5) Austraalia | 160,000   | □□ | " " "            | 5 "      |

Kõige rikkam rahwa poolest on Euroopa; ehk küll Aasia peaaegu viis korda suurem on kui Euroopa, aga rahwa poolest ei ole ta veel täit kolme korda suurem.





# J u h a t a j a.

## Esimene raamat.

Üleüldine maade teadus.

Lehek.

- § 1. Ilmakaared . . . . . 5  
 § 2. Gloobus, maatelg, maawöö, pikkuse ja laiuse sihid . . . . . 5  
 § 3. Maawööd . . . . . 6  
 § 4. Wesi ja maa . . . . . 7  
 § 5. Maa . . . . . 8  
 § 6. Meri . . . . . 8

## Teine raamat.

Lähem teadus Baltimaa kubermangudest.

- § 7. Piirid . . . . . 9  
 § 8. Eesti ehk Tallinna kubermang . . . . . 10  
 § 9. Linnad ja kihelkonnad . . . . . 11  
 § 10. Saared ja wäinad . . . . . 12  
 § 11. Liivi ehk Riia kubermang . . . . . 13  
 § 12. Linnad ja kihelkonnad (Liivimaal) . . . . . 15  
 § 13. Saared ja wäinad. (Liivimaal) . . . . . 17  
 § 14. Kuura ehk Miitawi kubermang . . . . . 17  
 § 15. Linnad ja alewid . . . . . 18

## Kolmas raamat.

### I. Euroopa.

- § 16. Üksikud maajäud . . . . . 19  
 § 17. Pool-saared ja saared . . . . . 20  
 § 18. Mägestikud . . . . . 21  
 § 19. Madalikud . . . . . 22  
 § 20. Järwed . . . . . 22  
 § 21. Jões . . . . . 23  
 § 22. Tähtsamad Euroopa riigid ja linnad . . . . . 25

Lehek.

- A. Lõuna Euroopas . . . . . 25  
 B. Dhtu- ja põhja Euroopas . . . . . 26  
 D. Kesk-Euroopa . . . . . 27  
 E. Wene keisririik . . . . . 28

### II. Aasia.

- § 23. Piirid . . . . . 32  
 § 24. Pool-saared ja saared . . . . . 32  
 § 25. Kõrge ja madal maa . . . . . 33  
 § 26. Järwed ja jõed . . . . . 34  
 § 27. Tähtsamad Aasia riigid ja linnad . . . . . 35

### III. Afrika.

- § 28. Piirid . . . . . 37  
 § 29. Saared . . . . . 37  
 § 30. Kõrgustik . . . . . 37  
 § 31. Jõed ja järwed . . . . . 38  
 § 32. Tähtsamad Afrika riigid ja linnad . . . . . 38

### IV. Ameerika.

- § 33. Seisupaid ja piirid . . . . . 40  
 § 34. Pool-saared ja saared . . . . . 41  
 § 35. Lõuna Ameerika mäed . . . . . 41  
 § 36. Lõuna Ameerika jõed . . . . . 42  
 § 37. Põhja Ameerika mägestik . . . . . 42  
 § 38. Põhja Ameerika jõed ja järwed . . . . . 43  
 § 39. Tähtsad Lõuna Ameerika riigid ja linnad . . . . . 43  
 § 40. Tähtsamad Kesk- ja Põhja-Ameerika riigid ja linnad . . . . . 44

### V. Austraalia.

- § 41. Arajäutus . . . . . 45  
 § 42. Kontinent = Austraalia . . . . . 45  
 § 43. Austraalia saarestik . . . . . 46  
 § 44. Üksikute maajagude suurused . . . . . 46

-50K

1886/338